

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК: 94(477.87)''14/15:737

РОЗВИТОК ФАЛЬШИВОМОНЕТНИЦТВА НА ЗЕМЛЯХ ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ УГОРЩИНИ У XV-XVI СТОЛІТТЯХ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗАМКІВ ЗАКАРПАТТЯ)

Прохненко І. А., Жиленко М. А. (Ужгород)

У нумізматичній літературі відзначено феномен присутності значної кількості фальшивих монет на території Північно-Східної Угорщини у XV-XVI століттях. Цю групу на закарпатських замках представляють підробки номіналів Владислава V Погробка, Яноша Гуняді, Матяша Гуняді, Владислава II, Людовика та Фердинанда I. Про виготовлення більшості даних монет на місці свідчать зафіксовані на Королівському та Невіцькому замках виробничі осередки, де крім готової продукції виявлені сировина і заготовки для фальшивих номіналів. На основі даних письмових джерел та археологічних матеріалів можна стверджувати про наявність процесу карбування на замках Закарпаття переважно угорських фальшивих монет. Активізація діяльності з підробки збігається з періодами політичної нестабільності в Угорському королівстві й укладається в загальнодержавні тенденції грошового обігу.

Ключові слова: Королево, замок Нялаб, Невіцький замок, Середнянський замок, фальшиві монети, сировина для виготовлення підробок, майстер Міклош.

З 2005 р. у складі археологічної експедиції Ужгородського національного університету розпочав діяльність окремий медієвістичний загін, роботу якого було спрямовано на вивчення городищ, замків та палаців Закарпатської області. В результаті понад десятирічних досліджень значно поповнилася база даних про місцеві середньовічні та ранньомодерні пам'ятки, хронологію яких було суттєво переглянуто. Більше того, аналіз зібраної колекції знахідок дозволив говорити про спільні процеси в розвитку краю та інших периферійних територій Північно-Східної Угорщини, що разом утворюють своєрідний історико-географічний регіон – Фелвідек.

Одним із моментів, простежених у матеріальній культурі місцевого населення XV-XVI століть, була активна діяльність на зазначеній території фальшивомонетників. Їхня робота залишила відбитки в археологічних матеріалах, а також знайшла відображення в письмових джерелах. У наукових студіях вчених Словаччини та Угорщини ця проблематика розробляється вже кілька десятиріч, та на Закарпатті, на жаль, через відсутність конкретних польових матеріалів це питання досі не досліджувалося. Для часткового заповнення цієї лакуни у даній публікації розглянемо кілька випадків виготовлення підробок монет, засвідчені результатами археологічних досліджень на замках області.

Зауважимо, що цінність грошей в епоху середньовіччя значно відрізнялася від її сучасного формату. Якщо в наші дні вартість паперової банкноти гарантується державою, що її випускає, то кілька століть тому цінними були власне самі монети, тобто золото або срібло, з яких вони

виготовлялися. При цьому незмінним завжди лишалося те, що карбування всіх номіналів було виключно монополією держави. Та, незважаючи на це, майже одночасно з появою офіційного «виготовлення» мірила вартості з'явилися й фальшивомонетники. Хоча це заняття завжди переслідувалося законом, «ремесло» розквітало, особливо в періоди політичної нестабільності.

В Угорщині з кінця XIV ст. фальшивомонетники діяли переважно «під патронатом» феодалів, що привело до масового випуску та широкого розповсюдження підробок. Як зазначає Ф. Калер, вже за часів Сигізмунда Люксембурзького (1387-1437 рр.) на території Угорщини функціонували щонайменше три майстерні з виготовлення підробок. Більш того, фальшивки виготовляли і при королівських монетних дворах [10, old. 80-81]. Частина цих майстерень продовжили свою діяльність до часів короля Матяша (1458-1490 рр.). Особливо активно проявляли себе майстри-фальшивомонетники у північно-східній частині Фелвідека, Верхнього Краю Угорського королівства. Часто ці майстерні діяли під керівництвом або за мовчазної згоди центральної влади та її місцевих представників. Король (або антикороль), щоб задовольнити жагу феодалів до грошей та дивідендів, які приносила б монетна справа, іноді видавав їм дозволи на випуск монет. Тому в багатьох феодальних замках облаштовувалися легальні монетні майстерні [5, old. 30].

Спроби законодавчого регулювання монетної справи у досліджуваний період робилися кілька разів. Зокрема, це II декрет короля Сигізмунда від 1405 р., в якому підробка грошей кваліфікувалася як зрада (порушення монополії короля). Вона

включала в себе такі складові: відмова приймати гроші королівських монетних дворів; зниження ваги монет; незаконне виготовлення монет, імітація з дорогоцінних або будь-яких інших металів [11, old. 104]. Зведення законів м. Буди (перша третина XV ст.) містить чіткі процесуальні вказівки стосовно фальшивомонетників: *«фальшивомонетник повинен виправдатися таким же чином, як і злодій, присягнувшись спочатку сам, а потім семеро свідків. Якщо хто-небудь із них схибить, кара фальшивомонетника – спалення»* [2, old. 455]. Та все ж в епоху Сигізмунда переважала інша форма фальшування – обрізання монет за периметром або виготовлення з однієї монети двох. Такі злочини каралися грошовим штрафом та конфіскацією майна, придбаного на фальшиві гроші [17, old. 45].

Після міжусобиць середини XV ст. відносний лад у грошовій системі реформою 1467 р. навів король Матяш Гуняді. Його монети, завдяки зображенню названі «монетами з Мадонною», досить довго і стабільно утримували свою вартість: 1 форинт = 20 грошам = 100 денаріям = 200 оболам.

Законодавство короля Матяша також розглядало підробку монет як зраду (декрет I 1462 р.). Фальшивомонетниками вважалися особи, які: а) виготовляли підроблені номінали; б) свідомо розповсюджували та використовували в обігу фальшиві гроші (у великій кількості) [11, old. 104].

Владислав II Ягеллон (1490-1516 рр.), який наслідував Матяша на престолі, намагався підтримувати цю грошову систему, а ось його наступник Людовик II (1516-1526 рр.) знизив відсоток срібла в денаріях наполовину, залишивши при цьому ту саму номінальну вартість, що неминуче призвело до інфляції та економічної кризи. 1526 р. Людовик був змушений відкликати ці монети [16].

Загалом грошова система Угорщини пізнього середньовіччя, основи якої були закладені королем Матяшем у 1467-1470 рр., без суттєвих змін проіснувала до початку 1550-х рр. Зображення на монетах (Мадонна та св. Ласло на золотих форинтах, герб та Мадонна на срібних монетах), як і їхня якість (крім окремих спроб зниження ваги), залишалися незмінними і тривалий час протистояли зростаючому австрійському впливу.

Двовладдя, що виникло в країні після могацької поразки, чітко відбилася й на випуску грошей. Янош Саполяї (1526-1540 рр.), якого вважали «національним королем», карбував власні номінали так само, як і Фердинанд I (1526-1564 рр.) з роду Габсбургів. На початку його правління гроші короля Яноша випускали майже всі монетні двори Угорщини; пізніше внаслідок воєнних подій він втратив Кремніце, а з початку 1530-х рр. мав можливість карбувати монети тільки у трансільванському Клузі [4, old. 961].

Після втрати Фердинандом Буди й витіснення з керівних посад німецьких чиновників та угорських вельмож – прихильників Фердинанда, будайський монетний двір 1529 р. було перенесено до нової столиці – Пожоня (нині Братислава, Словаччина). Керівництво фінансами здійснював Янош Галлер, та вже 1531 р. Фердинанд був змушений усунути його від справ через конфлікт із міською владою. З 1535 р. угорські монети Фердинанда випускав монетний двір у Відні [12, old. 15].

Загальноприйнятою є думка, згідно з якою найпотужніша хвиля підробки монет на території Фелвідека, підвладного Саполяї, розпочалася в 1530-х рр. і тривала до 1550-х рр. Але за кілька років до цього, 1527 р. кремніцький жупан Бернат Бегеім повідомив владу Нижньої Австрії про діяльність у Мадяроварі майстерні з підробки різних австрійських монет (*«toppelt Sechsser, dickh pfening vnd Patzen»*), взірці яких він надіслав в якості доказу [7, old. 82]. Мадяровар був володінням королеви Марії Габсбург, яке вона дістала ще у 1520-х рр. в якості весільного подарунку, з чого можемо зробити висновок про те, що фальшування монет в Угорщині у ранньомодерну епоху бере свій початок не з володінь Яноша Саполяї, а саме з територій Габсбургів [5, old. 31-32].

Загалом XVI століття для фальшивомонетників стало певним «золотим віком», коли за умов громадянської війни було простіше збагачуватися. Ф. Калер виділив на протязі століття два основні періоди, перший з яких назвав «періодом феодальних підробок». Основні його риси – здійснення злочинів вищими верствами населення, досить високий вміст дорогоцінних металів і точна передача зовнішнього вигляду монет, якісне технічне оснащення майстерень, що уможливило масовий випуск підробок. Феодали, часто користуючись своїм становищем, силоміць добивалися безперешкодного введення до обігу таких підробок, розквіт яких припадає на 1530-1540 рр. [9, old. 86-90].

Найбільш впливові вельможі, з табору як Саполяї, так і Фердинанда, брали активну участь у карбуванні фальшивок. Достовірно відомо, що в 1530 р. монети сумнівної якості випускали у володіннях Петра Перені. В замку Красногорка гемецький жупан Ференц Бебек підробляв срібні денарії короля Яноша, сировину для яких здобував, переплавляючи церковні дзвони з навколишніх сіл. Той самий Бебек у замку Чорбакьо підробляв грошові одиниці Фердинанда. В замку Мурань Матяш Башо карбував імітації денаріїв Саполяї, а в Мукачівському замку, який належав королю, майстерню з підробки грошей організував каштелян Мігаль Бюді [7, old. 83-84; 13, old. 647-657].

Посприяло розвитку фальшивомонетництва і наближення турецької загрози. Священики й монахи, намагаючись врятувати церковне майно та

начиння, часто передавали його на збереження до укріплених феодальних замків. Згодом, із поширенням реформації, феодалі, діючи за принципом «*сuius regio, ejus religio*», часто привласнювали собі церковне майно, прикриваючись тим, що до костелів воно потрапило в якості дарів їхніх пращурів. Зокрема, Другети у себе в Гуменному накопичили церковного срібла й золота на 80 тис. форинтів – колосальну суму, як на середину XVI ст. [13, old. 649]. Щоб якось реалізувати награване в такий спосіб добро, предмети церковного начиння, які часто являли собою значну художню цінність, переплавляли на монети. «Фахівців» для цієї справи знайти було не важко, адже більшість дворянських резиденцій мали власних майстрів-ювелірів, які за високу винагороду часто погоджувалися на підробку монет. Невдовзі вони навіть створили щось на зразок цеху, на чолі з Петером Тудором.

Порівняно з першим періодом у другому було досить багато суттєвих відмінностей. Фальшивомонетниками тут виступають представники нижчих верств. З огляду на це вміст дорогоцінних металів у монетах значно нижчий або вони взагалі відсутні, виконання підробок значно примітивніше, що пояснюється неосвіченістю майстрів і простотою інструментів (так звані ковальські підробки) [19, old. 10]. Кількість фальшивок проти попереднього періоду значно зменшилася. Розквіту така «народна» підробка досягла у другій половині століття [9, old. 86-90]. Ці фальшиві номінали особливо легко протестуються в археологічних матеріалах. Вони виготовлялися з низькоякісних сплавів або міді, були вкриті тонким шаром срібла, який дуже швидко стирався, викликаючи обурення ошуканих громадян. Але саме така підробка монет із надзвичайно низькою собівартістю була дуже вигідною справою.

Не дивно, що за короткий термін підроблені номінали заповнили прикордоння, паралізувавши тим самим усю торгівлю та грошовий обіг, оскільки зарубіжні купці відмовлялися їх приймати. Була підірвана довіра населення і до номіналів більш раннього карбування. У 1538 р. в м. Пожонь стани скаржилися, що за кордоном відмовляються приймати навіть карбовані у Кремніце золоті монети, більше того – вже й усередині країни не завжди їх беруть.

Щоб хоч якось зарадити економічному колапсу, Фердинанд був змушений видати розпорядження, яким зобов'язав усіх на території Угорського королівства без заперечення приймати монети Матяша, Владислава та Людовика (XIX параграф закону 1535 р.). У той самий час, щоб запобігти конфлікту в Австрії, він заборонив використання на її території угорських мідних монет (зазвичай із низькоякісного металу, поганого карбування).

Також, незважаючи на те що якість випущених Саполяї номіналів була досить високою, з боку Габсбургів вони піддавалися необгрунтованій критиці. Більше того, на прохання станів Нижньої Австрії вони були заборонені на підвладній Фердинанду території. Довіру до номіналів Саполяї було підірвано настільки, що й його власні прихильники відмовлялися їх приймати.

Питання карбування грошей часто піднімалося законодавчими зборами. На будайських зборах 1527 р., скликаних королем Яношем, було прийнято постанову, згідно з якою під страхом смертної кари всі були зобов'язані приймати випущені королем номінали. На засіданні 1530 р. ухвалили рішення про монополію короля у випуску монет і визнали ці монети єдиним легальним платіжним засобом [4, old. 960].

У рішенні наступних зборів, що відбулися наприкінці 1530 - на початку 1531 рр., були перераховані всі номінали, які вважалися легітимними платіжними засобами: монети Матяша, Владислава II, Людовика, сучасні карбування короля Яноша 1526 й 1527 рр. і Фердинанда кремницького випуску [4, old. 961].

В період від 1543 по 1547 рр. законодавчими зборами Угорщини було прийнято чотири закони, що передбачали покарання за підробку грошей. Зокрема, в параграфі LI закону 1545 р. зазначалося: *«Якщо осіб, які підробляють гроші (як кажуть, їх виготовляють у багатьох місцях), затримують, згідно з даним декретом вони підлягають покаранню особисто та майновому»* [17, old. 45]. З першої половини XVII ст. відомі закони, що регулюють транзит грошей: *«суворо заборонити ввезення з польських областей до Угорщини підроблених грошей та їх розповсюдження, щоб не завдати шкоди населенню країни»* – параграф XXVIII закону 1613 р. Покарання за імпорту фальшивих монет розглядає і параграф XLI закону 1625 р. [17, old. 46].

Щоб якимось чином виконувати законодавчі рішення, до комітетів були відряджені судді та королівські представники, які діяли спільно з віце-жупанами, у супроводі військових. Вони дістали право здійснювати судочинство над підозрілими людьми, будь-то селяни чи представники шляхти, і одразу ж, без апеляцій, на місці виконувати вирок. Утім, результатів це давало мало, оскільки підробкою монет займалися переважно залежні від вельмож слуги, які зазвичай мовчали як риба, а якщо й починали давати показання, у феодала завжди була можливість перейти під покровительство іншого короля. Крім того, більшість майстрів із виготовлення ливарних форм були іноземцями (італійці, поляки, німці), які не затримувалися надовго в одному місці. Вони видавали себе за ювелірів, слюсарів, каменотесів та

мандрували від однієї садиби до іншої, де була потреба в їхніх «послугах» [13, old. 656-657].

Один із таких шукачів пригод, майстер Міклош, кілька разів бував і на території сучасного Закарпаття. Його історія стала відомою завдяки протоколу дізнання, який в угочанських архівах відшукав дослідник А. Комаромі. Згодом на основі цього протоколу було опубліковано статтю в історичному збірнику «Századok» («Століття») [13].

Майстер Міклош походив із трансільванських саксів (саксонців). У молодості вивчав малювання в Шегешварі (Сігішоара, Румунія), згодом відправився мандрувати Німеччиною. Крім малювання, навчався ювелірній справі та обробці каменю. Ще до Могача повернувся до Трансільванії і завдяки протекції родичів став королівським каменярем. Та оскільки жодними знаннями в області архітектури він не володів, був змушений залишити привабливу роботу й податися в мандри. Доля привела майстра до Угочанського комітату, де його найняв на роботу володар замку Нялаб, угочанський жупан Габор Перені. Поміж інших доручень, у Королеві Міклош займався виготовленням надгробних плит.

Після битви під Могачем, де загинув власник Нялабу Габор Перені, він перейшов до Хуста, під покровительство мармороського жупана, капітана Кріштофа Каваші. Власне, тут і розпочалася його «кар'єра» фальшивомонетника. На протязі наступних десятиліть він побував у Мукачівському замку в капітана Мігалья Бюді (де йому склали компанію поляк Станіслав та сілезець Гансель), у Середньому у Ференца Добо, у Гуменному в Дьордя Другета, в Шарошпотоці у Баторі. Виготовляв переважно польські гроші, оскільки їх легше за все було підробляти, а також угорські номінали [13, old. 659-662]. На нетривалій період Міклош повернувся на Угочанщину, де влаштувався до сина свого колишнього патрона Габора Перені Яноша й на замовлення виготовив йому надгробок [13, old. 665-666]. Та оскільки Другети за підробку монет платили більше, швидко повернувся до їхніх володінь у комітатах Унг та Земплін. На початку 1550 р. Міклош оселився в замку Другетів у Ясенові, та тут доля відвернулася від нього. За доносом місцевого чиновника його було заарештовано. Хоча Дьордь Другет намагався визволити майстра, своїми діями тільки накликав на себе гнів Фердинанда, якому на той час вже вдалося стабілізувати своє положення на угорському престолі. Від серйозних наслідків своїх дій Другета «врятувала» передчасна смерть, а Міклоша було засуджено та невдовзі страчено.

На сьогоднішній день фальшиві монети, а іноді і сліди, що вказують на їх виготовлення на місцях, простежені на трьох замках Закарпаття: Королівському, Невицькому та Середнянському. Найбільша колекція підроблених номіналів

походить із Королеви, що пояснюється значними планомірними роботами, проведеними саме на цій пам'ятці експедицією Ужгородського національного університету. З виявленого на Нялабі 31 екземпляру три знахідки польського карбування і 28 – угорські номінали хронологічного діапазону від XIV до XVII століть, причому майже половина монет (13 екз.) – підробки XV-XVI століть. Як було зазначено, подібна ситуація з фальшивими номіналами відображає загально регіональні тенденції грошового обігу доби пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу.

Аналіз підробок засвідчує, що особливо відчутними дані процеси були в періоди політичної нестабільності, коли контроль монетного обігу з боку держави послаблювався. Один із таких періодів найбільш жорсткої боротьби за владу в Угорському королівстві – це міжусобиці середини XV ст. Почалося все з громадянської війни між прихильниками Владислава I Ягеллона (1440-1444 рр.) і Ласло V Постума (1440-1457 рр.), яка закінчилася смертю першого. Трохи згодом, зважаючи на малолітство Ласло, певний період часу країною управляв регент Янош Гуняді (1446-1453 рр.).

На Королівському замку Нялаб сліди фальшування монет у середині XV ст. зафіксовані у приміщенні 3 (розкоп IV) (рис. 1). Тут виявлено сировину для виготовлення підробок і готову продукцію (сім спаяних в стопку фальшивих денарів регента Яноша Гуняді (1446-1453 рр.) (рис. 2, 1-7) та один фальшивий денарій короля Ласло V Постума (1440-1457 рр.) (рис. 2, 8)).

1. Угорщина. Фальшивий денарій регента Яноша Гуняді (1446-1453 рр.). Аверс – лев, реверс – хрест. Надпис: TEMPORE·IO·GVBERNATO / MONETA·REGNI·VNGARIE. Монетний знак: В-І. Діаметр – 1,7 см. Вага – 0,52 г. [8, 620, 623; 14, 157А; 18, 491] (рис. 2, 1).

2. Угорщина. Фальшивий денарій регента Яноша Гуняді (1446-1453 рр.). Аверс – лев, реверс – хрест. Надпис: TEMPORE·IO·GVBERNATO / MONETA·REGNI·VNGARIE. Монетний знак: В-І. Діаметр – 1,7 см. Вага – 0,71 г. [8, 620, 623; 14, 157А; 18, 491] (рис. 2, 2).

3. Угорщина. Фальшивий денарій регента Яноша Гуняді (1446-1453 рр.). Аверс – лев, реверс – хрест. Надпис: TEMPORE·IO·GVBERNATO / MONETA·REGNI·VNGARIE. Монетний знак: В-І. Діаметр – 1,6 см. Вага – 0,59 г. [8, 620, 623; 14, 157А; 18, 491] (рис. 2, 3).

4. Угорщина. Фальшивий денарій регента Яноша Гуняді (1446-1453 рр.). Аверс – лев, реверс – хрест. Надпис: TEMPORE·IO·GVBERNATO / MONETA·REGNI·VNGARIE. Монетний знак: В-І. Діаметр – 1,7 см. Вага – 0,56 г. [8, 620, 623; 14, 157А; 18, 491] (рис. 2, 4).

5. Угорщина. Фальшивий денарій регента Яноша Гуняді (1446-1453 рр.). Аверс – лев, реверс – хрест. Надпис: TEMPORE·IO·GVBERNATO / MONETA·REGNI·VNGARIE. Монетний знак: N-*. Діаметр – 1,7 см. Вага – 0,34 г. [8, 620, 623; 14, 157A; 18, 491] (рис. 2, 5).

6. Угорщина. Фальшивий денарій регента Яноша Гуняді (1446-1453 рр.). Аверс – лев, реверс – хрест. Надпис: TEMPORE·IO·GVBERNATO / MONETA·REGNI·VNGARIE. Монетний знак: N-*. Діаметр – 1,6 см. Вага – 0,42 г. [8, 620, 623; 14, 157A; 18, 491] (рис. 2, 6).

7. Угорщина. Фальшивий денарій регента Яноша Гуняді (1446-1453 рр.). Аверс – лев, реверс – хрест. Надпис: TEMPORE·IO·GVBERNATO / MONETA·REGNI·VNGARIE. Монетний знак: N-*. Діаметр – 1,6 см. Вага – 0,47 г. [8, 620, 623; 14, 157A; 18, 491] (рис. 2, 7).

8. Угорщина. Фальшивий денарій короля Ласло V Постума (1440-1457 рр.). Аверс – лев, реверс – хрест. Надпис: REGIS VNGARIE ET GETERA / MONETA LADISLAI·DEI·G. Монетний знак: K-P. Діаметр – 1,6 / 1,7 см. Вага – 0,74 г. [8, 654; 14, 183; 18, 527] (рис. 2, 8).

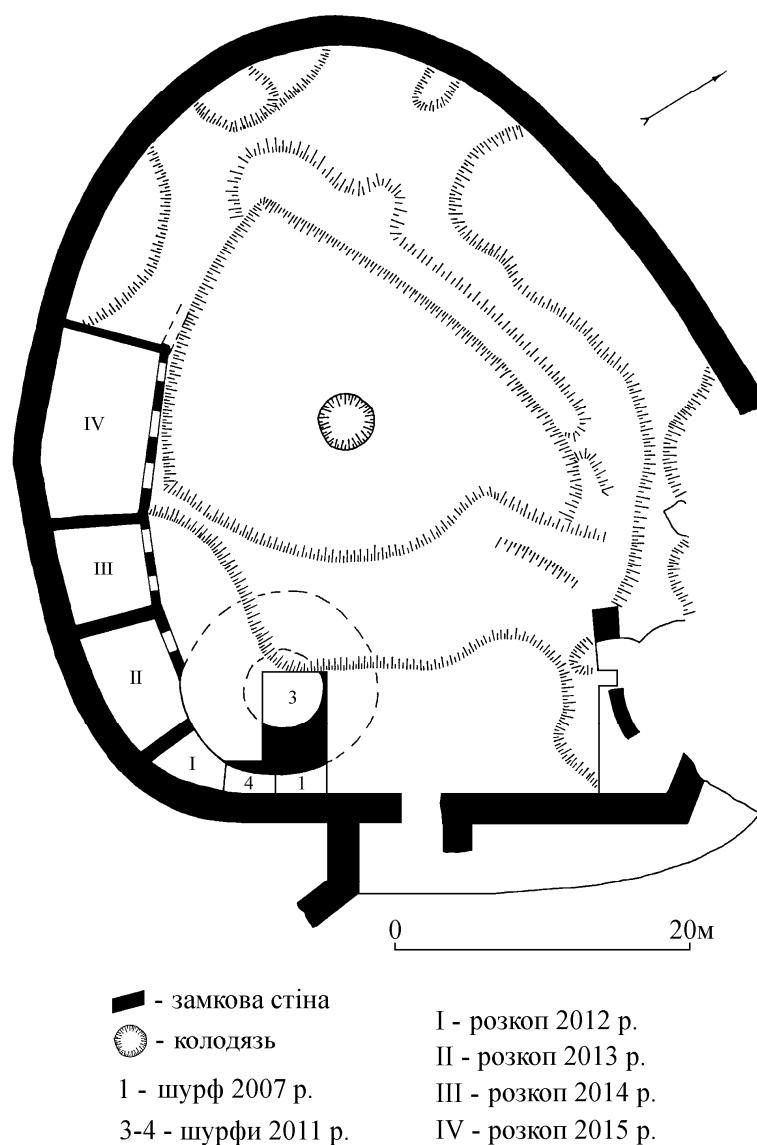

Рис. 1. Королево. Центральна частина замку Нялаб

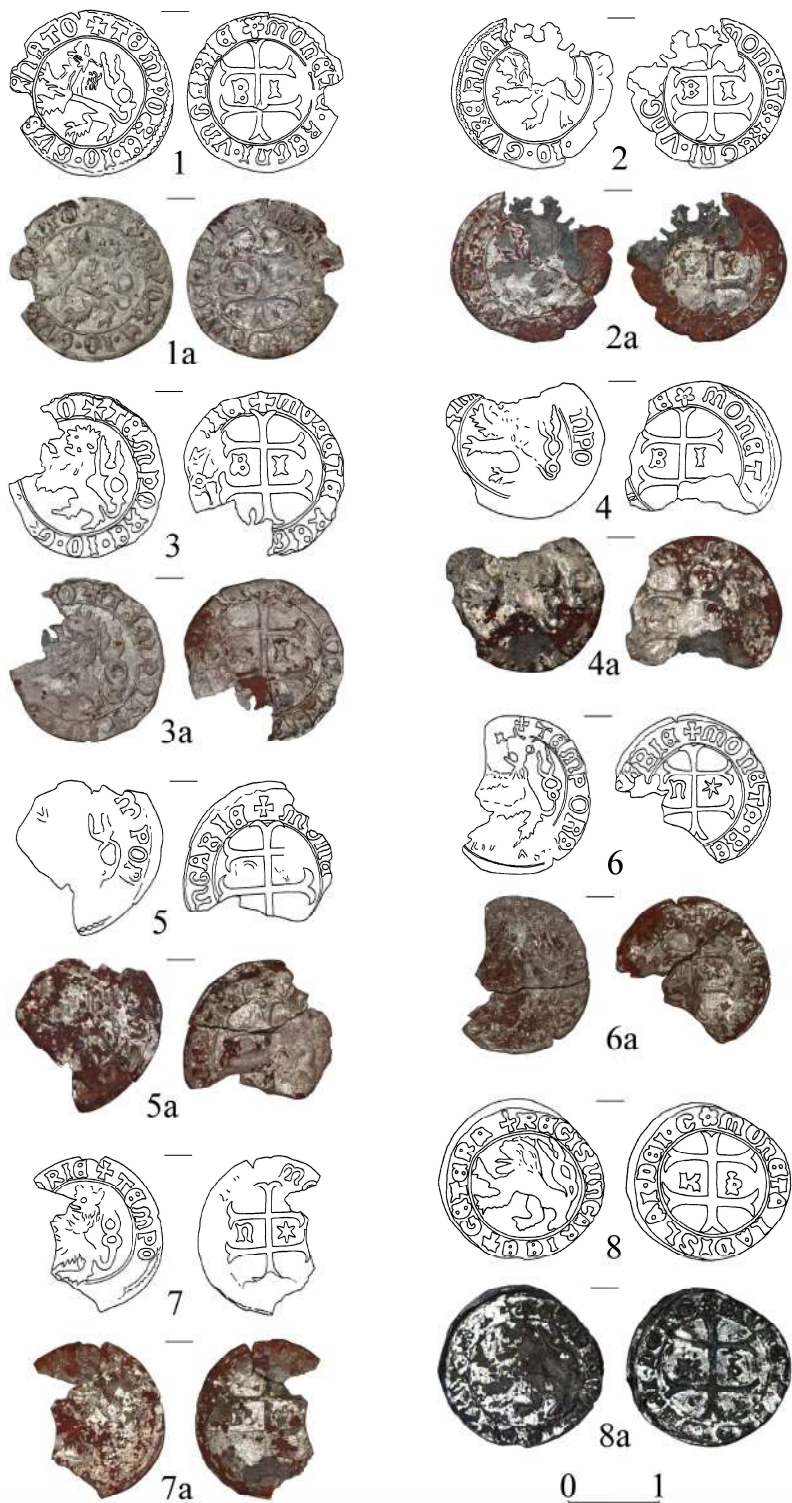

Рис. 2. Королівський замок Нялаб. Фальшиві монети середини XV ст.

Як було зауважено вище, про місцеве походження даних монет свідчить знайдена поряд із ними сировина для виготовлення подібної продукції – два уламки бронзових гармат (рис. 3, 2-3). Перший, вагою 5,380 кг, від круглої в розрізі гармати калібру 6,2 см (рис. 3, 2). Аналіз хімічного складу сплаву був проведений Гошко Т. Ю. – старшим науковим співробітником відділу енеоліту – бронзової доби Інституту археології НАН України. Крім міді – основи сплаву (76,64%), відзначено високий вміст олова (11,4%), яке визначило жовтий колір металу. Також у сплаві помітні частки сурми, свинцю та нікелю.

Таблиця 1
Елементний склад фрагменту гармати (рис. 3, 1)

Ат. номер	Елемент	Концентрація елементу
50	Sn	11,4
14	Si	0,415
51	Sb	2,83
16	S	1,549
82	Pb	5,79
28	Ni	1,005
57	La	0,123
26	Fe	0,054
29	Cu	76,64
83	Bi	0,031
47	Ag	0,157

Другий уламок вагою 1,200 кг від граненої в розрізі гармати калібру 5,0 см (рис. 3, 2). Аналіз хімічного складу сплаву показав дуже високий вміст міді (92,87%), яка визначила червонуватий колір металу. Також у сплаві представлені частки олова, сурми, свинцю та нікелю.

Таблиця 2
Елементний склад фрагменту гармати (рис. 3, 2)

Ат. номер	Елемент	Концентрація елементу
1	2	3
50	Sn	1,064
14	Si	0,198
51	Sb	2,017
16	S	0,324
82	Pb	1,539
28	Ni	1,194
26	Fe	0,101
29	Cu	92,87
17	Cl	0,078
20	Ca	0,064

Продовження Таблиці 2

1	2	3
33	As	0,266
13	Al	0,137
47	Ag	0,152

Крім цих уламків гармат, у південній частині основного замкового комплексу простежені й інші свідчення ливарної справи (заготовки свинцевих куль, свинцевий брусок зі слідами рубки зубилом, підготована до переплавки товарна суконна плomba, бронзовий злиток «млинець» та уламок технічної графітової кераміки).

Скупчення напівфабрикатів свинцевих куль виявлене в північному куті кімнати 2. Це 22 екземпляри калібру 1,3 см з черешками, які залишилися після заливання металу до форми.

У цій самій кімнаті виявлено й відлитий зі свинцю брусок. Частина його була використана, після чого лишився слід обрубки зубилом. Довжина збереженого фрагмента – 5,1 см, ширина – 1,7 см.

У кімнаті 2 знайдено також половину товарної суконної пломби, зім'ятої в невеличку кульку. Діаметр пломби – 2,1 см. На збереженій частині вказана цифра – XX (двадцять). За своїм оформленням виріб нагадує фламандські товарні пломби, однак сторона з гербом міста-виробника сукна відсутня.

Бронзовий злиток-млинець також знайдено в кімнаті 2. Його вага – 625 г. Він аморфної форми, довжиною – 11,2 см, шириною – 10 см, товщиною – 1 см (рис. 3, 3). Значна вага злитку дозволяє пояснити його походження переплавною уламку гармати.

Для здійснення виплавки бронзи використовувалася технічна графітова кераміка, фрагмент якої зафіксовано неподалік від кімнат 2 і 3. Відзначимо, що середньовічну графітову кераміку, добре представлену в комплексах Чехії, у науковій літературі віднесено до категорії тиглів, центром виробництва яких вважається Австрія.

На території Закарпаття, крім Королівського замку, подібну знахідку зафіксовано тільки на сторожовому пункті Бронька [1, с. 139-148]. У Верхньому Потиссі графітові тиглі також відомі на Шариському замку, де фіксуються фальшиві монети середини XV ст. [15]. На території Північно-Західної Словаччини фрагменти тиглів виявлені в майстерні фальшивомонетника Липтовської Мари, яка також датується серединою XV ст. [6, obr. 8], і в Нітрі, в шарі XVI-XVII століть [3, s. 140; obr. 118, 1-p].

Практично відсутні на Королівському замку сліди роботи фальшивомонетників часів правління короля Матяша Корвіна. У цей час майстри, якщо й продовжили свою роботу, були змушені виго-

товляти більш якісні підробки. Скоріше за все, на замку Нялаб знахідки цієї категорії представлені двома екземплярами з білого металу.

Перший було виявлено в кімнаті 3. Сліди подвійного карбування, не характерні для продукції офіційних монетних дворів, дозволяють припускати, що це фальшивий денарій угорського короля Матяша Корвіна. Аверс – герб Угорського королівства, в центрі – символ роду Гуняді (ворон з кільцем у дзьобі), реверс – Богородиця з немовлям. Надпис: M·MATHIA·R·VNGARIE / PATRON VNGARIE. Монетний знак: K-P. Діаметр – 1,6 см. Вага – 0,46 г. [8, 722; 14, 232; 18, 574] (рис. 4, 1).

Другий екземпляр, імовірно за все, – якісно виконана фальшива монета, виявлена в кімнаті 2. Виготовлена вона з трохи мутного металу, поверхня

вкрита тонким шаром більш якісного білого металу. Діаметр – 1,2 см, вага – 0,4 г. Аверс – герб королівства Угорщина з додатковим символом – орлом, кільцем і літерами KL, реверс – розвернутий вправо бюст коронованої Богородиці, справа від неї – хрест, зліва літера N (рис. 4, 2). Дане карбування не представлено в нумізматичній літературі; більше того, воно також відсутнє і в найповнішій колекції зібрання угорських монет Національного музею Угорщини (м. Будапешт). За особливостями зображення монета з найбільшою ймовірністю датується кінцем XV ст. і визначається як номінал угорського короля Матяша Корвіна (1458-1490 рр.), хоча додатковий символ на геральдичному щиті (орел) не характерний для монет цього правителя.

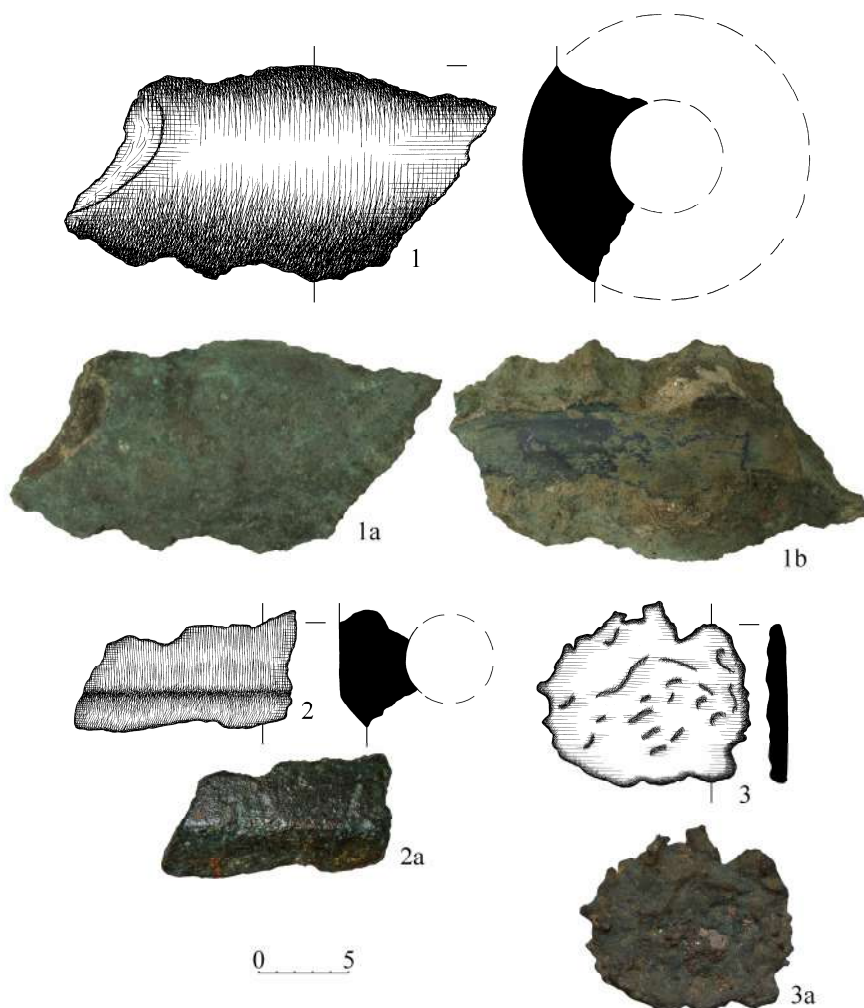

Рис. 3. Королівський замок Нялаб. Сировина для виготовлення монет

Рис. 4. Королівський замок Нялаб. Фальшиві монети другої половини XV ст.

Представлені на Королівському замку Нялаб і «ковальські підробки» першої половини XV ст. Дві з них підлягають ідентифікації. Перша – угорський фальшивий денарій Людовика II (1516-1526 рр.). Збереглася лише частина надпису на аверсі – CVS – і частково постать Богородиці на реверсі з половиною монетного знаку: В. Діаметр – 1,7 см [8, 841] (рис. 5, 1).

Друга монета – угорський фальшивий денарій Фердинанда I (1526-1564 рр.) з чомусь проставленими двома датами: 1551 р. і 1554 р. Аверс – герб Угорщини, реверс – Богородиця з немовлям. Надпис: OBR·D (перевернута) IOANDDD (перевернута) ·RUR / PATRONA·VNGARIE. Монетний знак: К-В. Діаметр – 1,6 см. Вага – 0,35 г. [8, 935] (рис. 5, 3).

У колекціях закарпатських нумізматів представлено значну серію фальшивих монет, походження яких можна впевнено пов'язати з Невицьким замком. З них особливу увагу привертають п'ять односторонніх примітивних підробок, виготовлених із тонких пластин білого металу. Цікавим є той факт, що вони зроблені на місці в один час, про що свідчать техніка їх виготовлення та однакові дефекти обрізки країв. При цьому в них спільне зображення лева, що стоїть дибки, але вказані імена різних правителів: Владислава, Людовика і Фердинанда. Саме в часи останнього, скоріше за все, і функціонувала фальшивомонетна майстерня на Невицькому замку.

1. Угорщина. Фальшивий денарій короля Владислава II Ягеллона (1490-1516 рр.). Аверс – лев, реверс – відсутній. Надпис: WLADISLAVS. Діаметр – 1,4 см. Вага – 0,27 г. (рис. 6, 1).

2. Угорщина. Фальшивий денарій короля Владислава II Ягеллона (1490-1516 рр.). Аверс – лев, реверс – відсутній. Надпис: ...ADISLAVS. Діаметр

збереженої частини – 1,3 см. Вага – 0,16 г. (рис. 6, 2).

3. Угорщина. Фальшивий денарій короля Владислава II Ягеллона (1490-1516 рр.). Аверс – лев, реверс – відсутній. Надпис: ...ADISLAVSSE.... Діаметр – 1,4 см (рис. 6, 4).

4. Угорщина. Фальшивий денарій короля Людовика II (1516-1526 рр.). Аверс – лев, реверс – відсутній. Надпис: ...MVSLVDOVICVS. Діаметр – 1,2 / 1,5 см. Вага – 0,14 г. (рис. 6, 1).

5. Угорщина. Фальшивий денарій Фердинанда I (1526-1564 рр.). Аверс – коронований лев, реверс – відсутній. Надпис: ER·DE·IO·IPI·15.4. Діаметр – 1,3 см. Вага – 0,26 г. (рис. 6, 5).

Як було вказано вище, про виготовлення цих номіналів на місці свідчать чотири заготовки з подібним до готових монет абрисом. Три з них мідні, вагою 0,57 г. (рис. 7, 1), 0,6 г. (рис. 7, 2), 0,45 г. (рис. 7, 3), одна – з білого металу, вагою 0,39 г. (рис. 7, 4).

Всього одну фальшиву монету було виявлено на Середнянському замку, хоча про перебування на ньому фальшивомонетників свідчать письмові джерела. Номінал – угорський фальшивий денарій Фердинанда I (1526-1564 рр.) з проставленою датою 1543 р. Аверс – герб Угорщини, реверс – Богородиця з немовлям. Надпис: NA·ND / PATRONA·VNGAR... Діаметр – 1,7 см (рис. 8, 1).

Підводячи підсумки, на основі даних письмових джерел та археологічних матеріалів можна стверджувати про наявність процесу виготовлення на замках Закарпаття переважно угорських фальшивих номіналів з середини XV до другої чверті XVI століть. Активізація діяльності з підробки монет збігається з періодами політичної нестабільності в Угорському королівстві і вкладається в загальнодержавні тенденції грошового обігу.

1. Прохненко И. А. Результаты исследования Броньковского замка / И. А. Прохненко, Е. М. Гомоляк, В. В. Мойжес // *Carpatica-Karpatika*. – Ужгород, 2008. – Вип. 37. – С. 139-148.
2. Blazovich L. Buda város jogkönyve II / L. Blazovich, J. Schmidt. – Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 2001.
3. Březinová G. «Tak čo, našli ste niečo?»: Svedectvo archeológie o minulosti Mostnej ulice v Nitre / G. Březinová, M. Samuel a kol.. – Nitra, 2007.
4. Gyöngyössi M. Szapolyai János pénzverése (1527-1540) / M. Gyöngyössi // *Századok*. – 149 évfolyam. – 4 szám. – 2015. – Old. 959-974.
5. Gyöngyössi M. Középkori és kora újkori hamispénzverés Nyugat-Magyarországon / M. Gyöngyössi // *Az Érem*. – LXXII évfolyam. – 2016 / 1. – Old. 30-34.
6. Hlinka J. Historickoarcheologický výskum peňazokazeckej dielne v Liptovskej Mare / J. Hlinka, J. Hoššo // *Zborník slovenského národného múzea. Historia*. – 1980. – № 20. – S. 237-258.
7. Huszár L. Magyar várak mint pénzhamisító műhelyek a XVI. században / L. Huszár // *Műemlékvédelem*. – № 13. – 1969. – Old. 80-87.
8. Huszár L. Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute / L. Huszár. – München, 1979.
9. Kahler F. Pénzhamisítás Magyarországon a XVI. században / F. Kahler // *A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve* 1971. – Budapest, 1972. – Old. 86-90.
10. Kahler F. Középkori pénzhamisításunk kérdéséhez (3 rész) / F. Kahler // *Numizmatikai közlöny*. – 1981-1982. – № 80-81. – Old. 79-83.

11. Kahler F. A pénzhamisítás bűncselekményének alakulása Magyarországon / F. Kahler // Jogtörténeti tanulmányok V. / Szerk. Csizmadia Andor. – Budapest, 1983. – Old. 97-113.
12. Kálnoki-Gyöngyössi M. Pénzverés és pénzforgalom Nyugat-Magyarországon (1387-1608) / M. Kálnoki-Gyöngyössi // Akadémiai doktori értekezés tézisei. – Budapest, 2015.
13. Komáromy A. Egy hamis pénzverő a XVI. században / A. Komáromy // Századok. – 1893. – Old. 647-667.
14. Réthy L. Corpus nummorum Hungariae / L. Réthy. – II. – Budapest, 1907.
15. Šarišské Michaľany. Ostrovany. Šarišský hrad. Najnovšie archeologické výskumy. – Prešov, 1988.
16. Szatmári T. A pénzhamisító Bebek / T. Szatmári. – 2013, november 1. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.szadvar.hu>.
17. Tóth D. A pénzhamisítás jogtörténete / D. Tóth // Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia konferenciakötete. – Pécs, 2015. – Old. 41-58.
18. Unger E. Magyar éremhatározó I-III. kötet / Emil Unger. – Budapest, 1980.
19. V. Székely Gy. 16 századi éremlelet Pálmonostoráról // Cumania / Szerk. Bárh J. – № 15. – Kecskemét, 1998. – Old. 5-92.

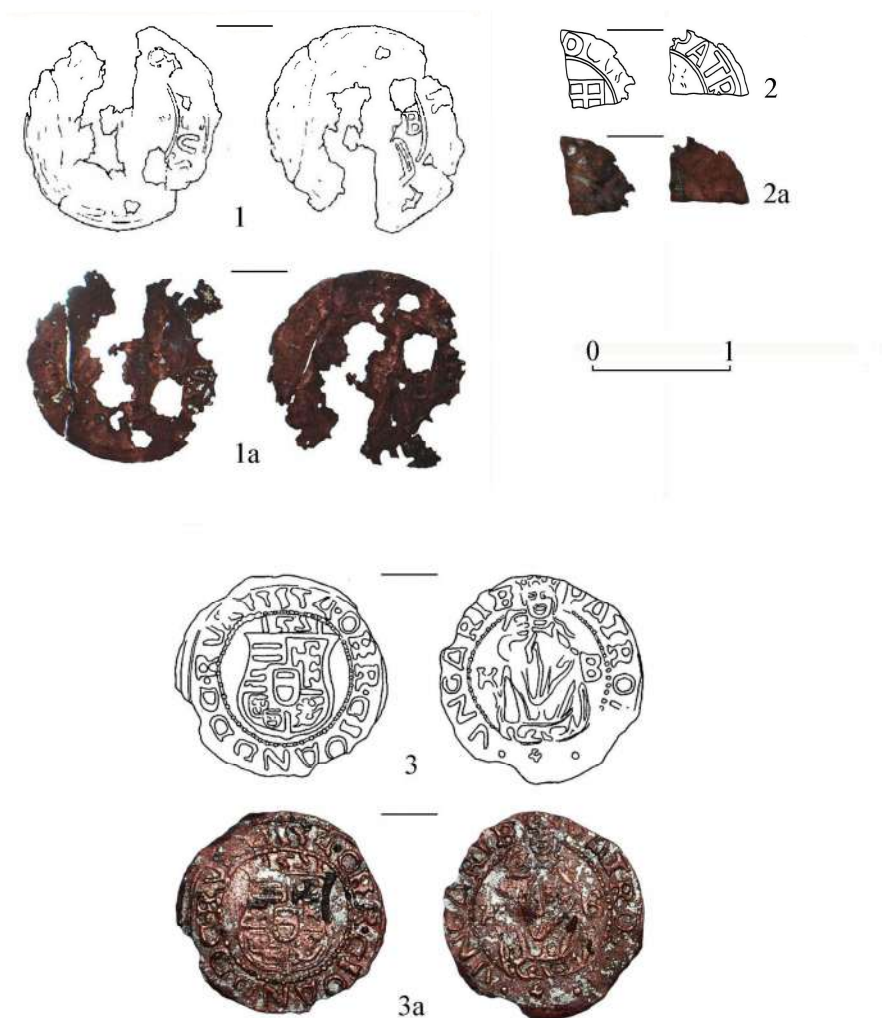

Рис. 5. Королівський замок Нялаб. Фальшиві монети XVI ст.

Рис. 6. Невицький замок. Фальшиві монети XV-XVI століть

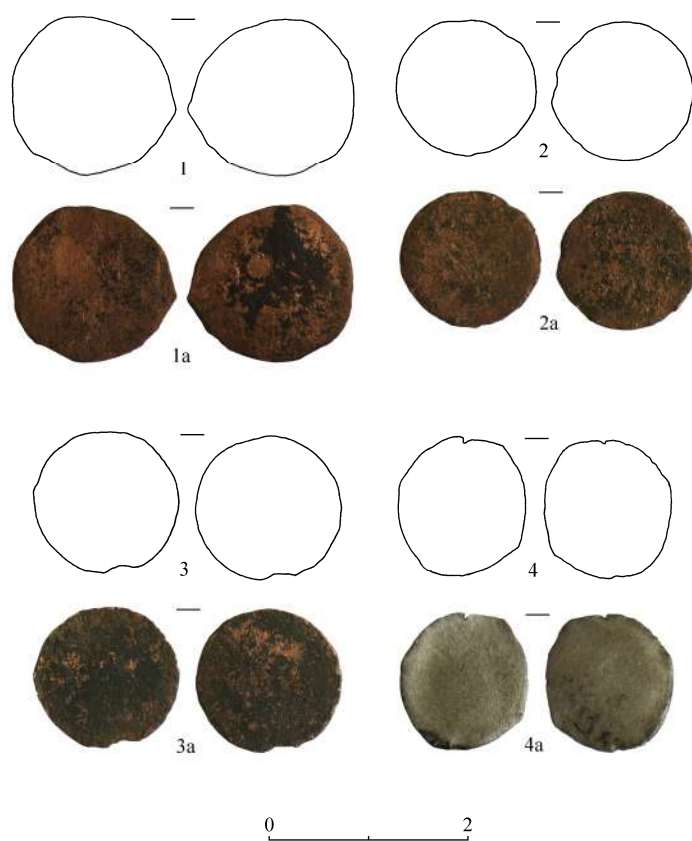

Рис. 7. Невицький замок. Заготовки монет

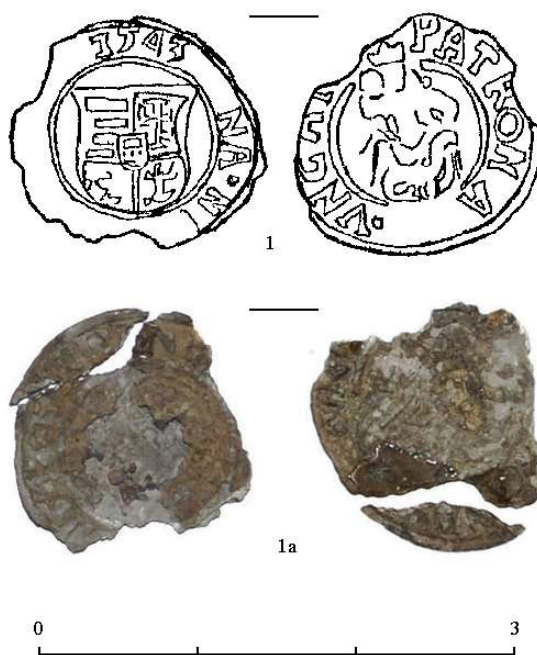

Рис. 8. Середнянський замок. Фальшива монета

РЕЗЮМЕ

РАЗВИТИЕ ФАЛЬШИВОМОНЕТНОГО ДЕЛА НА ЗЕМЛЯХ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОЙ ВЕНГРИИ В XV-XVI вв. (ПО МАТЕРИАЛАМ ЗАМКОВ ЗАКАРПАТЬЯ)

Прохненко И. А., Жиленко М. А. (Ужгород)

В нумизматической литературе отмечен феномен присутствия значительного количества фальшивых монет на территории Северо-Восточной Венгрии в XV-XVI вв. Эту группу на закарпатских замках представляют подделки номиналов Владислава V Погробка, Яноша Гуняди, Матяша Гуняди, Владислава II, Людовика и Фердинанда I. О местном изготовлении большинства данных монет свидетельствуют зафиксированные на Королёвском и Невицком замках производственные площадки, где кроме готовой продукции обнаружены сырьё и заготовки для фальшивых номиналов. На основании данных письменных источников и археологических материалов можно утверждать о процессе чеканки на замках Закарпатья в основном венгерских фальшивых монет. Активизация деятельности по подделке совпадает с периодами политической нестабильности в Венгерском королевстве и согласуется с общегосударственными тенденциями денежного оборота.

Ключевые слова: Королёво, замок Нялаб, Невицкий замок, Середнянский замок, фальшивые монеты, сырьё для изготовления подделок, мастер Миклош.

SUMMARY

DEVELOPMENT OF FORGERY ON THE LANDS OF NORTHEASTERN HUNGARY IN THE XV-XVI CENTURIES (BASED ON THE MATERIALS OF THE CASTLES OF TRANSCARPATIA)

I. Prokhnenko, M. Zhylenko (Uzhhorod)

A phenomenon of numerous counterfeit coins from XV-XVI centuries on the territories of northeastern Hungary is highlighted in numismatic literature. Silvered copper forgery of denarii of Louis V Postum, Ioan Hunyady, Mathias Hunyady, Louis II, Ludovicus and Ferdinand I represent this group at the Trascarpathian's castles. Production sites discovered at Korolevo and Nevyts'ke castles prove that most of these coins have been made locally. Besides the final products, the raw materials for coin production and the blanks of fake coins have been discovered at the site too. The written sources and archeological materials argue for prevailing forging of Hungarian coins at the castle of Transcarpathia. An increase in forging activity coincided with the periods of political instability in Hungarian Kingdom and reflected the general trends of money circulation in the country.

Keywords: Korolevo, castle of Nyaláb, Nevyts'ke castle, Serednie castle, counterfeit coins, raw materials for production of coins, magister Miklós.